

Védtelen gondolatok

„A melankólia a boldogság amiatt, hogy
szomorú lehetsz.”

Victor Hugo

1.

Miféle boldogság ez? Félig boldogság, félig szomorúság, ahogy Minótauroszt félig állat volt, félig ember. Ezért a melankólia napja csakis fekete lehetett. Lángja árnyék, győzelme vereség, célja pedig új lendület. A hiábavalóságnak csak úgy állhatunk ellen, ha folytatjuk utunkat. Vagy csupán a fájó szépségek igazak? A melankólia közepén, mint labirintusében, egy szörnyeteg lakozik, aki fölfalja a bolyongót, és végül maga is áldozattá válik.

2.

Akik a labirintusról beszéltek, mind annak titokzatos közepét emlegették. Szerintük e középpont azért létezik, hogy minden tag-nak értelmet adjon. Egyébként abszurd lesz a labirintusban való bolyongás. Tehát arrafelé tartottunk, ahol a kétfejű fejsze kiáll a földből. Ahol minden — a szerelem éppúgy mint a halál — kerek egésszé és lehetőségessé válik. Vagy mi öljük meg a Minótauroszt, vagy ő öl meg minket. Más reményünk nincs? De igen: visszafordulni. Visszafordulni és ismét elindulni afelé, amit egyszerre hittünk megnyertnek és elvesztettek. A labirintus közepe délibáb csupán. Közeledünk, és a közeledés megrészegít, de íme, amikor a kar fölemeli a fejszét és sújtani akar, észrevesszük, hogy a hely üres. Hol

van tehát a Minótauros, a titok középpontja? Jóval messzebb — sehol. Mert csak ha nincs sehol, úgy lehet mindenütt. Különben mit is csinálnánk, ha olyan pontot lelnénk, amely után semmi sem következik? Ott volt a cél? Nem; minden cél, ami után nincs semmi elérhető, inkább kudarccá válik. Az isten szerelmére, egyetlen reményünk az, hogy ne érjünk ezeknek a kusza folyosóknak a végére. A folytonos út vagy a keresztút, amely eltávolít a haláltól. Tébolyultan rohanunk a semmi felé. Könyörgünk minden félsikerért, mely megvéd az egyetlen kudarctól, amitől igazában félnünk kellene. Nem látható semmi? Annál jobb, azt jelenti, hogy nincs veszély. Egyelőre messze még a célpont. Tehát még reménykedhetünk: nem fogjuk elérni. Azzal együtt, hogy a „soha” csupán szép hazugság. Egyszer odaérünk majd — és titokban tudjuk, a labirintusnak mégis van közepe, ahol a Minótauros vár hideg és foszforeszkáló szemével. Lesz egy pont, ahol a fölemelt fejsze a semmi helyett szívünkbe hull. de addig van időnk; remélhetjük, álmodhatjuk még, hogy így fogunk menni mindig, sohasem érünk az út végére; hihetjük még, hogy a labirintusnak sem közepe, sem vége nincsen. Szóljon tehát a zene, kezdődjék a tánc. Chi vuol esser lieto sia, di doman non c'è certezza...

3.

A hagyomány szerint Botticelli „nagyon kellemes és nagyon vidám férfi” volt. „A királyok imádása”-beli önarcképe nem hazudtolja meg, de nem is igazolja ezt a mendemondát. A férfi, aki utolsóként lépett be és a színpad jobb szélén maradt — az egyetlen tanú, aki ránk néz ahelyett, hogy a történetekre figyelne! — eléggé hétköznapi. Középtermetű, sötétnarancs öltönyt visel. Az arca kerek, átlagos, csak a szomorú száj és az álmodozó szemek sejtetnek női érzékenységet és gyenge, befolyásolható emberre valló, jól leplezett nyugtalanságot. Kicsit zavartan nézzük. Bizonytalanságában van valami a Botticelli-szüzek ingadozásából, akik nem döntenek sem az öröm, sem a szenvedés javára, és azért járnak tánclépésben, mert másként nem tudnak járni. És a báj, a furfangosság? A Botticelli számlájára írt anekdoták igen kevésbé illenek a „Tavaszi” vagy a „Vénusz születése” hangulatához. Egy vicces, tréfaamatőr Botticelli, aki „megfúrja” egyik szomszédját, mert az megzavarta nyugalma, komikusan, de valószínűtlenül hangzik. Egy Lorenzo

lakomáin nagyokat evő, majd pihenés közben képeit elgondoló Botticelli még inkább zavarba hoz. Mi köze van ezeknek a Botticelli-szereplőkhöz, akik karcsúak, elegánsak, s akik egytől-egyig félnek a haladástól!

Gyanús az is, hogy olyan kevés biztos adat maradt Botticelli életéről. Pár festői apróság, mint őt örökbefogadó bátyjának kövér-sége — innen a „hordó” csúfnév (Botticello), mely aztán Sandróra is átragadt (teljes nevén Alessandro di Mariano Filipepi) —, az inas-kodás, pár anekdota, a művek jegyzése. A Lorenzo di Medici szalonjaiba járó ravasz humanistákkal fenntartott kapcsolatai tisztázottak, de tisztázatlanok és kuszák azok, melyek Savonarolához és a „sírásók”-hoz fűzték — így nevezték a dominikánus híveit. Sivár öreg-ség, mely sok kérdést vet fel — körülbelül ennyit lehet biztosan tudni. Kétségtelen, Malraux kijelentése, miszerint óriási tévedés túlzott jelentőséget tulajdonítani egy művész életrajzának, kissé kategorikus, de ebben az esetben igazat kell adnunk neki. Botticelli vidámsága csak azok számára létezik, akik hinni akarnak Vasarinak. Botticelli festészetében nem sikerül fölfedeznünk ezt a vidámságot — csupán kételyeink szaporodnak.

Az erények eszményi térképén Firenze nem az érzékenységet képviseli, hanem az intelligenciát. Ebből a szempontból Macchiavelli sokkal firenzeibb mint Botticelli. A firenzei szellem mindig valami fölforgató gúnnyal bánt el a melankóliával. Egy gúnyos ördög mindig megvárta a gondolatokat a félúton, eléjük ugrott és mulatott ijedtségükön. Tán ezért fordultak Botticelli életrajzírói az anekdotákhoz. Másképp meg kellett volna állapítaniok, hogy a nők, akik csak tánclépésben tudnak járni, soha nem jártak Firenze utcáin; ez a város soha nem értette meg igazán, miféle boldogság az, hogy szomorú lehetsz.

Egyébként Botticelli asszonyai most is azt sugallják, hogy gúnyos száműzetésben élnek Firenze múzeumaiban. Beletörődő álmodozásukkal, finom, nyugtalankodó orrlyukaikkal, enyhén beteges bájukkal, sápadt és remegő ajkaikkal, epekedő tekintetükkel mintha folytan valami fülünk által fölfoghatatlan zenét hallanának; megszokták, hogy olyan városban élnek, mely mindig többre becsülte az ész finom játékait az álomnál — de hangulatuk a szép áldozatokéhoz hasonló. Botticelli Vénusza pedig inkább egy Firenzebe jött ismeretlennek tűnik. Ez az istennő a Melankólia sehol (és mindenütt) lévő tájairól érkezett.

4.

Olvastam valahol, hogy a melankólia a boldog korszakok terméke. Lehet; nem tudok rájönni. Végző soron az árnyék is csupán napos időben látható. Ez a magyarázat minden további bonyodalom nélkül igazolná Botticelli jelenlétét a firenzei reneszánsz teljében, magyarázatot adna a „Tavaszi”-beli különös melankóliára is, mely elhiteti, hogy a boldogság forrása mindig keserű. Még a Botticelli-féle nőt is megindokolná, akihez nagy, kerek, álmodozó szemeken át jut el a fény. Nyilván azon hit feltételével, hogy minden, ami ezekkel a nőkkel történik, a boldogság miatt történik; virággal és arannyal teli légkörben fürdenek, de igazán jól csak táncoló határozatlanságukat ismerik. Annak a hitnek a birtokában, mely Browning soraiból árad: „Isten fenn van az égben —/ Mily boldog a világ!” (Reichard Piroska ford.). E sorok csodálatosan odaillenek feliratul Fra Angelico sírkövére, s az egész reneszánszra jellemzőek, ha eltekintünk attól, hogy e sorokbeli mindkét kijelentés elhamarkodott... Ellenkező esetben...

A görögök istenasszonnyá változtatták Évát. Sónyomokkal a testén és algákkal a hajában, mindent feledve, Aphrodité a tengerből a puha és meleg homokra lépett. Talán boldog sokkot szenvedett egy viharban, és a hullámok ezután letették a partra. Sajnos, az élet és az örökkévalóság eme szép kibékítését egy szép napon elfeledték, a szobrokat a talapzatukról a földre lökték, és az eső, a szél, a gaz meg a gyíkok kiteljesítették az ókori világ végzetét. A vésztől megmenekült istenek kénytelenek voltak bibliai nevet fölvenni, hogy ne kövezzék meg őket. Most azonban a régi istenek újra megjelentek. A reneszánsz a Bibliát összeegyeztette Homérosszal. És szeretem sorsszerűnek hinni, hogy a festők először Vénuszt festették meg. Az emberek nem élhetnek a végtelenségig szerelem és szépség nélkül. Bármilyen súlyosan fertőznék meg őket a rút és a gyűlölet, végülis be kell látniuk, hogy valami lényeges hiányzik nekik. Ezért érzek a „Vénusz születése”-ben nyilatkozatot, mely hosszú távolmaradás után hirdette a szerelem é a szépség istennőjének visszatértét.

Közben viszont történt valami. Vénusz már nem ugyanaz, mint elődje, aki boldogan és semmivel sem törődve lépkedett az ókori fövényen. Kagylón lép és elgondolkodva közeledik a parthoz. Hosszú és keserű szőke haja fenségesen borul meztelen testére;

meghódított nőre emlékeztető szeme fájdalmas fölismerésre vall. Mielőtt Botticelli megfestette volna, talán Firenzében járt, Lorenzo egyik jelmezbálján, ahol észrevétlenül tűnt el a zajos és vidám tömegben, táncolt, nevetett, énekelt, megfertőzte a többiek részegsége, míg a fénylő zsvajban meg nem hallott valakit, aki disztichont dúdolt Lorenzo énekéből: „Chi vuol esser lieto sia,/ di doman non c'e certezza.”, „Vigan élj, gondolj a mára,/ hátha rosszabb lesz a holnap!” (Sárközi György ford.), és fölriadt. Hol hallott ehhez hasonlót? Persze, egy horatiusi ódában, mely a „Carpe diem...” szavakkal kezdődött: „Minden órának leszakaszd virágát”, így szól a biztatás Leukonoéhoz, de eddig nem hallgatott rá. Most azonban... Hideg szellő borzolta föl szép, térdigérő haját. Fölemelte szemét az ég tiszta volt. A Palazzo Vecchio tornyai fölött erősen ragyogtak a csillagok. Csak arrább látszott egy felhő, éppen Giotto „campanila”-ja fölött. Igaza volt a dalnak. Di doman non c'e certezza. Körül tovább folyt a zene, a tánc, a vigalom, hömpölygött Firenze utcáin, megfertőzve a szégyenlősebb vagy szkeptikusabb távolmaradókat is. Hal-kan, észrevétlenül, Vénusz talán a Ponte Vecchiohoz vezető utcák felé hátrált a színes és zajos forgatagból — ezek sötétebbek lévén, jobban találtak borzongató fölfedezéséhez. Tehát a „ma” nem örök? Horatius nem hazudott. Most már értette. Összegyűrte a kezében tartott rózsa szirmait, és az Arno fekete vizébe dobta őket. És tovább bolyongott az utcákon, csak fenn, a San Miniato dombon állt meg, ahonnan egy ciprus törzsének támaszkodva nézte Firenze piros, sötétbe borult háztetőit. Az egyetlen város, ahol ugyanazt a szépség előtti boldogságot és ugyanazt a szerelembe vetett hitet találta, mint egykor. És mégis, valami más volt, midőn azt a disztichont hallotta, Chi vuol esser lieto sia... Nem, még Horatius sem volt ennyire világos, vagy ő, Vénusz tudott kacagni, s hallotta anélkül, hogy hallaná; míg most... Az illatos éjben fúvó szél olykor idáig hozta a jelmezbál hangjait, s csak reggelre fáradt el. Ekkor Vénusz lejött a dombról, s eldöntötte, hogy visszatér a tengerhez. A tengeren természetesen minden változatlan maradt. A nap nedvesen kel föl a hullámok közül, és a hullámok közé megy le. Holnap éppúgy, mint ma. Holnap éppúgy, mint tegnap. Múlnak a napok, s mindennap az örökkévalóságban élsz. Örülhetsz bárminek, a nap-sütésnek, az esőnek, a part vonalának, a vízben pancsoló, zajos és vidám, nevetséges és szép embereknek. Ebben áll a nagy titok: elégedj meg ennyivel, élj az érzékek szintjén, ne tegyél fel kérdéseket

magadnak, és ne halld meg, amint valaki azt kiáltja: „Chi vuol esser lieto sia...”; csak a gesztusokat lásd, az egymással hancúrozó gyerekeket, a homokon táncoló nőket... Nem ez történt, nem ezt fedezte fel Vénusz, mielőtt Botticelli megfestette volna? A parthoz közeledvén enyhén lehajtott fejjel áll, jobb kezét melléhez emelte, a másikkal pedig fenséges és keserű haját fogja...

Lehet, hogy a melankólia megelőzi a prófétákat. Felfoghatatlanul mormolja, amit később a próféták ordítani fognak. Karjában virágokkal lelkesíti föl a tavaszt, és ő sem érti, miért száll egy különös előérzet a sápadt és világos ég alatt, és mi hívja elő a mozgások bizonytalan álomszerűségét. De érzi: a levegőben van valami, ami egyelőre elkerüli a próféták figyelmét. Botticelli azt hiszi, hogy Angelo Poliziano stanzáival összhangban fest, és nem ez az első eset, amikor egy művész téved, és többet mond, mint amit mondani akart. Nála a boldogság és a szomorúság annak az igazságnak a két oldala, miszerint csak a veszélyeztetett szerelmeket éljük át intenzíven. Vénusz ugyanott ingadozik, ahol a többi Botticelli-nőalak is fél továbbmenni, lépéseiken az a furcsa mozdulatlanság uralkodván el, ami tekintetükre is jellemző. Ebben a világban titkos bizonytalanság vagy betegség ránt vissza minden lendületet; itt, ahol ősz elején a tenger törékeny délutánjait élvezhetjük, mikor a nap fölmelegíti az üres fővenyt, a csend pedig lehet bármi: kibékülés, megbánás, fényes lábadozás... Senki sem lát Firenze egén egyetlen felhőt sem, s Csodálatos Lorenzo maga sem tudja, mennyire igaz a figyelmeztetés, „Di doman non c'e certezza”, ám a melankóliának nem kell hervadt virágokat látnia, hogy gondolataiba merüljön. „Hátha rosszabb lesz a holnap!” — mormolná mintha Vénusz is a parthoz közeledve. És előérzetei nem csalják meg. Nem másnap, de tíz év múlva, ha Santa Maria del Fioréra menne, hallaná Savonarolát, amint szószerkből az Apokalipszissal fenyegeti Firenzét, miközben az egymás hegyén-hátán tolongó emberek egyre jobban szörnyülködnek, egyre több meggyőződéssel hallgatják ezt a látnoki demagógiát. Nézhetné a Senoria téren nyüzsgő firenzeieket, akik Savonarola által fölállított máglyákra karkötőket, gyűrűket és más „átkozott” ékszereket, hangszereket, illatszereket, Boccaccio Dekameronját hajítják, sőt, még olyan festményeket is, melyeken az istennő arca látható... De egyelőre az ég tiszta, a víz világoszöld, és a zavart szomorúság a bájból és a kellemből tör elő... Chi vuol esser lieto sia... Holnap majd meglátjuk, mi lesz.

5.

Nem tudom, hogy a matematikában a legrövidebb út két pont között még mindig az egyenes vonal-e, mint mikor diák voltam. Tudom viszont, hogy a művészetben nem változott meg semmi. Az A és B pontok között most is, mint mindig, valóságos labirintus fekszik. Az A pontban a firenzeiek az ifjú Botticellit látták, amint a „Királyok imádása”-beli önarcképében egy kiművelt firenzei hedonizmusát fejezi ki. A B pontban betegen és egyedül, mankókkal ment az utcákon, mert nem bírták már a lábai, meséli Vasari. „Öreg és tehetetlen” volt, barátai és csodálói elhagyták. Mi történt? Hogy jutott ide az a „kellemes és nagyon vidám” férfi, hogy ilyen szörnyű életet éljen? Miért nem fest már? Miért felejtették el? Vagy ő maga burkolózott hallgatásba és zárkózott el, mert az események legyűrték? Igaz, hogy Savonarola lenyűgöző hatást gyakorolt rá? hogy a San marcói apát fanatikus izgatottsága villámként csapott Botticelli befolyásolható lelkébe? hogy a dominikánus felakasztása után kiábrándulásai világába merült? Senki sem képes pontos választ adni, mert senki sem tudja, mi történt valójában. Valószínűleg csak azokat a hatásokat szenvedjük el, melyek elszenvedésére fölkészültünk valamiképpen; de nehéz elhinnem, hogy egy művész nyugodtan nézheti, amint lángok festményeket s kéziratokat hamvasztanak el, és nem borzad el, nem ébred a valóra. Akkor persze igen, ha Botticelli az Apokalipszis gyűlöletét a világ ellen hívó Savonarolában hitt, aki maga is e világ eszményeit szolgálta. Finom, túl sebezhető érzékenysége nem bírta el a sokkhatásokat? Vagy már soha nem vonhatta ki magát a Savonarola által fölbújtott vallásos aggályok alól? Tudjuk, az álmodozók örökké őszinte zavarba estek, melyekért utóbb maguk fizették a legnagyobb árat.

Az sem kizárt, hogy az életrajzírók túloztak, amikor egy lesúlylyedte szegény öreg képét festették le, aki rettenetes nyomorban halt meg. Mindenesetre Botticelli öregségét titok homálya fedi. Ahogy korosodik, hírneve csökken, pedig nőnie kellene. Körülötte meg-nagyarázhatatlan űr tátong. Minden azt mutatja, mintha egy bizonyos pillanattól kezdve Botticelli élete napnyugta lenne. Öregsége hideg folthoz hasonló. Nem volt divatos már, stílusa sem tetszett; vagy a lelki gyötrelmek eredményezte változások nem feleltek meg a firenzeiek ízlésének? Még életében elfeledték? La Rochefoucauld azt mondja a maga kioktató modorában, hogy kevesen tudnak öre-

gek lenni. Lehet; de ez sem old meg semmit. Sajnos, öregkori önarcképe nincs a festőnek. Ha látnók, rájönnénk talán, mi történt Botticelli életének ama szakaszában, mely a találgatások és a hallgatás égisze alatt terül el; útbaigazítást adna arra nézvést, miért egyedül és diszkrétén tartott a halál felé a valamikor szép öltönybe bújt férfi, aki túlélte lezárt művészetét és századát. Minden jel szerint nem volt sem a körülmények legyőzéséhez megfelelő erő, sem az őket kiszolgáló ügyesség birtokában.

Hogy képzeld a „Tavaszi” hangulatába a kiábrándult, mankókon járó embert, aki mindenről lemondott? Én csak fiatalon tudom elképzelni Botticellit, pedig hatvanöt évet élt, tehát valamivel többet, mint Rembrandt, és majdnem harminccel többet, mint Van Gogh. Elképzelésem szerint — és lehet, hogy mások is így vannak vele —, ő még mindig a „Tavaszi”-szal s a „Vénusz születése”-vel egyidős. Végül is, nem ez az egyetlen eset, amikor a mű győz az életrajz felett. Petrarca a „Dalok”-kal egyidős, Boccaccio a „Dekameron”-nal, és Delacroix hatvanöt évesen fiatalabbnak tűnik, mint Van Gogh.

*Bukarest
Kolozsvár*

*Octavian Paler
Fordította: Demény Péter*

Szegi Amondó Zoltán munkája

Szegi Amondó Zoltán munkája